

its realisation effectiveness on the modern stage of integration.

Key words: *European integration, European Union, social policy.*

Практика розвитку Європейського Союзу (ЄС) убедительно свідечує про те, що процеси міжнародної інтеграції во многом определяються ступенню сумісності соціального простору інтегруємих країн. Сьогодні соціальна політика ЄС повинна бути фактором углублення інтеграційних процесів, однак залишається відкритим питання про ефективність її реалізації на сучасному етапі інтеграції.

Ключевые слова: *европейская интеграция, Европейский Союз, социально-правовая политика.*

УДК 347.9

М.П. Воронов,
помічник-консультант
народного депутата України, м. Київ

ОСОБЛИВИЙ ХАРАКТЕР ПРАВОВІДНОСИН ЗА УЧАСТЮ ДИТИНИ

Розглянуто основні змістовні елементи правовідносин за участю дитини в рамках сімейних правовідносин. Показано, що при самостійній реалізації дитиною своїх сімейних прав або при реалізації сімейних прав за допомогою законних представників, пріоритет повинен надаватися захисту прав дитини та забезпеченню її законних інтересів.

Ключові слова: *сімейні правовідносини, реалізація прав дитини, диференціація правоздатності, визначення сім'ї*

Поява сімейних правовідносин є результатом впливу норм права на суспільні відносини в галузі сім'ї. Сімейні правовідносини передбачають здійснення особистих зв'язків, насамперед, між батьками і дітьми, іншими близькими родичами, в межах яких реалізуються функції, які сім'я виконує в суспільстві. Отже, як предмет сімейних правовідносин розглядається сім'я та правові відносини між її членами.

Реалізація права (лат. – речовий, реальний) означає реальне, самостійне здійснення суб'єктом своїх прав. Дитина як повноправний суб'єкт сімейних правовідносин може брати участь у вказаних відносинах як самостійно (в основному, після досягнення 14 років), так і завдяки законному представництву, передусім, батьків, а також осіб та органів, які їх замінюють (в основному, до досягнення 14 років).

Виходячи з норми ч. 8 ст. 7 Сімейного кодексу (далі – СК) «регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально важливим урахуванням інтересів дитини», яка відповідає ст. 3 Конвенції про права дитини 1989 р. про найкраще забезпечення інтересів дитини, визначаються ступінь і межі участі законних представників у реалізації дитиною її прав. У будь-якому разі, при самостійній реалізації дитиною своїх сімейних прав або при реалізації сімейних прав за допомогою законних представників, пріоритет повинен надаватися захисту прав дитини та забезпеченню її законних інтересів.

Залучення законних представників і/або закладів, які опікуються дітьми, до реалізації дитиною сімейних прав можна розглядати як особливість реалізації вказаних прав дитини. Так, кожна дитина від народження наділяється широким обсягом сімейних прав (сімейна правоздатність дитини), утім, здійснення (самостійна реалізація) дитиною сімейних прав до досягнення вказаного в законі віку (сімейна дієздатність) обмежується через фізичну та розумову незрілість останньої. Традиційний, більшою мірою для цивільного права, погляд на категорію «правоздатність» як обов'язкову складову частину категорії «правосуб'єктність», де правоздатність особи різною мірою співвідноситься з дієздатністю особи [7], є поширеним і зараз. За аналогією визначення цивільної правоздатності, як здатності мати цивільні права та обов'язки, яку мають усі фізичні особи (ч. 1 ст. 25 ЦК), доходимо висновку, що правоздатність однаковою мірою належить всім реальним суб'єктам права, включаючи дитину. Однак чи так це. З одного (з формального) боку особа, наділена правоздатністю, – це вже суб'єкт права; з другого боку – вона (особа) тільки може бути суб'єктом

права, тобто особа розглядається як передумова існування дійсного правового суб'єкта [8]. Правоздатність, у такий спосіб, розглядається як можливість (здатність) бути суб'єктом усіх тих прав та обов'язків, які визначаються і дозволяються об'єктивним правом. Дотримуємось думки, що сімейна правоздатність дитини з моменту народження останньої, робить її повноцінним суб'єктом сімейного права, незважаючи на ще незрілу волю, несформовану здатність приймати самостійні правові рішення, несформовану правову свідомість тощо, оскільки реалізація сімейних прав дитини відбувається через її законних представників, насамперед, батьків. Дитина, наділяючись від народження правоздатністю, отримує вже готову правову форму на майбутнє [8], що дозволяє розглядати її як самостійний правового суб'єкт.

Питання виділення із загальної т.зв. спеціальної чи галузевої правоздатності в теорії права до цих пір залишається спірним. На думку Р.П. Мананкової, яка виділяє спеціальну правоздатність члена сім'ї як здатність мати не лише ті права й обов'язки, які встановлені сімейним правом, а здатність мати всі адресовані членам сім'ї права та обов'язки, які належать до різних галузей права. Погоджуємось, що висвітлена вище точка зору має сенс, оскільки дитина як самостійний член сім'ї, нарівні з іншими її членами наділяється з моменту народження визначеним законом обсягом прав та обов'язків, які регулюються різними галузями права. Зокрема, як учасник сімейних правовідносин дитина має право на сімейне виховання, утримання та інші. Так, можна визначити спеціальну правоздатність дитини як основу для виникнення суб'єктивних сімейних прав останньої.

Процес диференціації, який розглядає Я.Р. Веберс, також дозволяє виділити спеціальну (конкретну) правоздатність, оскільки автор виключає перенесення цивільної правоздатності як цивільно-правової категорії на інші галузі права. Диференціація поняття правоздатності за галузевою ознакою дозволяє встановити виникнення і припинення окремих елементів змісту правоздатності. Я.Р. Веберс вказує також на негативний досвід незастосування поняття правоздатності в законодавстві різних галузей права, зокрема – сімейного, тоді, коли наука сімейного права поняття правоздатності використовує.

Схожу позицію займає С.М. Братусь, який визначає спеціальну правоздатність як здатність мати окремо-визначені права та обов'язки, яка виникає не в момент народження, а з досягненням відповідного віку.

Їх опоненти (зокрема, С.І. Архіпов та ін.) вважають, що поняття правоздатності повинно бути єдиним для всіх галузей права, аргументуючи це тим, що кожна галузь права не повинна мати свого окремого суб'єкта зі своєю окремою правоздатністю. Тобто суть даної позиції полягає в тому, що поняття правоздатності повинно залишитись неподільним, що заперечує виділення спеціальної правоздатності. Вважаємо, що дана точка зору має всі права на існування, утім дослідженням не підтримується. Загальна правоздатність за своєю суттю є правоздатністю цивільною, оскільки так історично склалось, що саме цивільне право взяло на себе функцію створення загальних конструкцій правоздатності і дієздатності. Відповідно як творець цих конструкцій, цивільне право й зорієнтувало їх на регулювання більшою мірою галузевих потреб. У зв'язку з цим, вважаємо за доцільне погодитись з позицією Я.Р. Веберса про недоліки в дослідженні теорії правоздатності, а також встановлення іноді помилкового погляду на правоздатність як на загально-правове поняття.

Враховуючи всі вищенаведені погляди, підтримуємо позицію щодо виокремлення спеціальної правоздатності, як специфічної галузевої інституції. Пропонуємо визначити сімейну правоздатність як здатність особи мати права та обов'язки, яка виникає в момент її народження, а проявляється з досягненням окресленого сімейним законодавством у кожному конкретному випадку віку при реалізації особою своїх сімейних прав та обов'язків як самостійного члена сім'ї.

Сімейну правоздатність, аналогічно цивільній (ст. 25 ЦК), прийнято розглядати як основу виникнення будь-якого конкретного правовідношення, появи та реалізації будь-яких прав та обов'язків, які з точки зору права вважаються правами суб'єктивними. Таким чином, правоздатність, яку дитина отримує при народженні, розглядають як загальну основу для володіння конкретними суб'єктивними правами та обов'язками. Беручи за основу таке трактування правоздатності, для цілей дослідження пропонуємо розглядати її як підґрунтя виникнення конкретних суб'єктивних сімейних прав та обов'язків дитини.

Суб'єктивні права, які виникають у дитини як суб'єкта сімейних правовідносин, можуть бути лише конкретними, порівняно з правоздатністю, яку, зазвичай, розглядають як абстрактну категорію. У випадку, якщо правоздатність наділяти конкретним змістом, слід, на нашу думку, погодитись з точкою зору Я.Р. Веберса, де конкретність правоздатності як загальної основи для володіння правами, визначається в юридичній здатності володіти окремо-визначеними суб'єктивними правами й обов'язками. Це є важливим у випадку наділення дитини і реалізацією останньою окремих

сімейних прав та обов'язків.

У теорії права тривалий час існувала концепція, прихильники якої розглядали правоздатність як одну із стадій існування суб'єктивного права. Однак, у заперечення положень даної концепції слід зазначити, що, зокрема, дитина, яка, як і будь-яка інша особа, наділяється правоздатністю з моменту народження, уже через цей факт може володіти всіма сімейними суб'єктивними правами в майбутньому.

Питання суб'єктивних прав дитини наукою сімейного права досліджувалось, однак не так ретельно як, скажімо, у загальній теорії права, зокрема, загальнотеоретичні питання суб'єктивних прав. Існування суб'єктивних сімейних прав можливо тільки в межах конкретних сімейних відносин. У випадку, якщо суб'єктивне право існує поза межами сімейних відносин, то воно вже не повинно розглядатись як суб'єктивне сімейне право дитини, а розглядається як правоздатність останньої. Так, існуючий у праві погляд на суб'єктивне право розглядає останнє як передбачений юридичною нормою ступінь можливої поведінки конкретного учасника правовідносин. З точки зору дослідження, під суб'єктивним сімейним правом дитини слід розуміти передбачений нормами сімейного права ступінь можливої поведінки дитини як учасника будь-яких сімейних правовідносин. Як вказують дослідники, дитина може брати участь у сімейних правовідносинах у будь-який спосіб, тобто як особисто, так і через своїх законних представників, якими насамперед виступають батьки (усиновлювачі) дитини.

Виходячи з визначення реалізації права, наведеного в літературі, під реалізацією пропонується розуміти процес втілення правових норм суб'єктами права, таку поведінку суб'єктів права, яка повністю узгоджується з приписами правових норм і виходить з них, практичну діяльність з придбання, використання прав і виконання юридичних обов'язків. Так, при реалізації своїх суб'єктивних сімейних прав дитина як учасник правовідносин здійснює в такий спосіб свої можливості як окремих членів сім'ї. У випадку здійснення дитиною власних суб'єктивних сімейних прав, останньою повинні практично втілюватись норми права. З вищезазначеного можна дійти висновку щодо того, що визначення правоздатності дитини, а також реалізація дитиною власних суб'єктивних прав має безпосередній зв'язок з теорією волі. Так, дитина як повноправний суб'єкт права наділяється здатністю приймати правові рішення, тобто такі, які призводять до визначених законом наслідків. Проте з точки зору поняття правоздатності, здатність до вираження волі в дитини не означає дійсної спроможності дитини приймати конкретні правові рішення. Дана якість наділяє останню лише абстрактною можливістю, потенційною здатністю до вираження волі.

Для реалізації дитиною власних суб'єктивних сімейних прав дитина повинна свідомо, тобто самостійно, обрати варіант власної поведінки. Усі дії, які вчиняє дитина при реалізації своїх суб'єктивних прав, обумовлюються зазвичай не лише зовнішніми, а й внутрішніми причинами (інтересом, знаннями, волею, уже отриманим індивідуальним досвідом тощо), що дозволяє дитині визначитись зі специфікою своїх дій. Дитина не має достатнього рівня вольового й інтелектуального розвитку, не має можливості повною мірою моделювати свою поведінку. За кожною дитиною, виходячи з норм ЦК, закріплюється визначений обсяг правоздатності. Аналогічно в сімейному праві за кожною дитиною закріплюється визначений обсяг сімейної правоздатності. Сімейна, як й цивільна правоздатність закріплюється за дитиною незалежно від того, чи має вона здатність своїми діями здійснювати конкретні суб'єктивні сімейні права, тобто чи має дитина на даний момент усі необхідні умови для того, щоб стати суб'єктом усіх тих прав, носієм яких вона могла б бути завдяки закону.

Реалізація сімейних прав, окрім здійснення самих прав передбачає також виконання обов'язків, що напряду пов'язується з досягненням дитиною відповідного віку, тобто пов'язується з дієздатністю дитини. Так, об'єм конкретних суб'єктивних сімейних прав однієї дитини може й не дорівнюватись об'єму прав як будь-якої іншої дитини, так і дорослої людини, але, об'єм можливостей мати такі права повинен бути рівним незалежно від конкретного об'єму прав та обов'язків конкретної особи.

Ми вважаємо, що реалізація дитиною своїх суб'єктивних сімейних прав може бути обмежена, виходячи з об'єктивних законів, тобто дитина як суб'єкт сімейних правовідносин абстрактно наділяється, але самостійно не реалізує більшість сімейних прав. Той факт, що до досягнення 18 років реалізація дитиною більшості сімейних прав обмежується, свідчить не про відсутність вказаних прав, а про неможливість даних права реалізувати. Частина сімейних прав дитини, яка реалізується її законними представниками, не лишає дитину можливості виступати самостійним суб'єктом сімейних правовідносин. Вважаємо, що окреслення для дитини чітких меж у реалізації її суб'єктивних сімейних прав не вказує на обмеження цих прав порівняно з уже дорослою людиною, тобто дитина має такі ж можливості в здійсненні своїх сімейних прав.

З наведеного вище слідує, що реалізація дитиною своїх суб'єктивних сімейних прав включає в себе практичне використання вказаних сімейних прав. Виражаючи свою волю з приводу будь-яких сімейних правовідносин, дитина не завжди розуміє яке правове рішення слід прийняти. Таким чином, повноцінного використання дитиною своїх суб'єктивних сімейних прав не відбувається. Однак, це не заперечує існування двох позицій. З одного боку як повноправний суб'єкт, зокрема сімейних відносин, дитина реалізує свої суб'єктивні сімейні права через законних представників. Дана форма реалізації суб'єктивних сімейних прав дитини може відбуватись або тільки законними представниками (визначення місця проживання дитини до досягнення нею 10 років: ч. 1 ст. 160 СК; визначення імені (прізвища, ім'я, по батькові) дитини: ст. 145–147 СК тощо), або за спільною участю як дитини (до досягнення 14 років), так і законних представників. З другого боку дитина самостійно бере участь (після досягнення 14 років) у реалізації власних сімейних прав при згоді чи відмови в згоді законних представників.

Так, така обставина, як вік дитини, визначає ступінь участі в реалізації прав дитини її законних представників. До моменту досягнення дитиною 14-річного віку участь законних представників може розглядатись як основна або навіть єдина, після досягнення дитиною 14-річного віку – як додаткова.

Виходячи з того, що чинне законодавство України в цілому відповідає міжнародним стандартам, однак саме в царині прав дитини існує багато неузгодженостей у реалізації її прав, доходимо до висновку, що права дитини потребують систематизації, починаючи з Конституції України і закінчуючи нормативно-правовими актами галузевого законодавства. У межах дослідження права дитини розглядаємо як частину прав людини і вважаємо, що повинна бути виважена державна політика захисту прав дитини. Отже, ті права (стандарти) людини, які стосуються дитини як члена окремої сім'ї, розглядаються в межах дослідження. Відповідно ратифіковані міжнародні стандарти як частину національного законодавства, яка стосуються дитини як окремого суб'єкта, доцільно розглядати з Конституції України.

На сучасному етапі розвитку науки сімейного права досі не сформульовано чіткого визначення поняття сім'ї, оскільки сім'я є більшою мірою суспільним явищем, а ніж правовим. Поняття сім'ї з точки зору юридичної науки досліджувалося такими вченими, як Є.М. Ворожейкіним, В.А. Рясенцевим, О.А. Підпригорою, О.М. Нечаєвою, Я.М. Шевченко, Ю.С. Червоним, О.О. Пундою та іншими. Концептуально всі визначення сім'ї, які існують в теорії сімейного права не мають суперечок щодо принципів положень. Тому поняття сім'ї, яке дається через формування її ознак (ст. 3 СК), з сучасних позицій (надання однакового правового значення шлюбу, зареєстрованого в органах РАЦСу, і проживанню однією сім'єю без реєстрації шлюбу – фактичним відносинам) повинно бути розширено завдяки включенню до підстав її створення фактичних сімейних відносин.

Отже, сім'ю в межах дослідження пропонуємо розуміти як спільність осіб, об'єднаних між собою правовими і соціальними зв'язками, які випливають зі шлюбу, фактичних сімейних відносин, кровного споріднення, усиновлення та інших законних підстав, які ґрунтуються на спільному проживанні і спільному побуті. У зв'язку з цим ч. 4 ст. 3 СК пропонуємо викласти в такій редакції: «4. Сім'я створюється на підставі шлюбу, фактичних сімейних відносин, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства». Розширене трактування норми даної статті має призвести, на нашу думку, до поліпшення правового стану дитини, народженої батьками, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу, що відповідає сучасним реаліям.

Сімейні правовідносини між батьками і дітьми зараховує до внутрішніх сімейних правовідносин, які можуть здійснюватись у простій (молодій) сім'ї з дітьми (батьки і діти) або неповній сім'ї (один з батьків і дитина), котра може існувати як окремо, так і входити до складу складної сім'ї (складного сімейного утворення). Сімейні правовідносини між батьками і дітьми ґрунтуються, зазвичай, на проживанні однією сім'єю, спільному побуті, взаємних правах та обов'язках. Сімейні правовідносини можуть трансформуватись (на прикладі складної сім'ї) у родинні відносини, які є ширшими за сімейні відносини і не прив'язані до ознаки спільного проживання. До однієї з сучасних тенденцій зараховує тенденцію індивідуалізації кожного з членів сім'ї.

Література

1. Алексеев С.С. Общая теория права. В 2 т. Т. 2 / С.С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1982. – С. 139.
2. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе / Н.В. Витрук. – М.: Наука, 1979. – С. 89.

3. Гражданское право: Учеб.: В 3 т. Т. 1 / Отв. ред. А.П. Сергеев, Ю.К. Толстой. – М. : Изд-во Проспект, 2004. – С. 108–112.
4. Кузнецова Л.Г., Шевченко Я.Н. Гражданско-правовое положение несовершеннолетних. – М. : Юрид. лит., 1968. – С. 7.
5. Советское гражданское право: Субъекты гражданского права / Под ред. С.Н. Братуся. – М. : Юрид. лит., 1984. – С. 7.
6. Архипов С.И. Субъект права: теоретическое исследование / С.И. Архипов. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – С. 138-139.
7. Мананкова Р.П. Правовые проблемы членства в семье / Р.П. Мананкова. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1985. – С. 63-64.
8. Веберс Я.Р. Правосубъектность граждан в советском гражданском и семейном праве / Я.Р. Веберс. – Рига : Изд-во Зинатне, 1976. – С. 43–98.

The basic rich in content elements of legal relationships are considered with participation of child within the framework of domestic legal relationships. It is shown that during independent realization by the child of the family laws or during realization of family laws by means of legal representatives, priority must get to the protection of rights for a child and providing of his legal interests.

Keywords: *domestic legal relationships, realization of rights for a child, differentiation of legal capacity, determination of family.*

Рассмотрены основные содержательные элементы правоотношений при участии ребенка в рамках семейных правоотношений. Показано, что при самостоятельной реализации ребенком своих семейных прав или при реализации семейных прав с помощью законных представителей, приоритет должен предоставляться защите прав ребенка и обеспечению его законных интересов.

Ключевые слова: *семейные правоотношения, реализация прав ребенка, дифференциация правоспособности, определение семи.*